

ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ХХ СТОЛІТТІ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ

FORMATION OF THE IDEOLOGY OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE TWENTIETH CENTURY: SOCIO-POLITICAL FACTORS

Василів С.С., к.ю.н.,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено суспільно-політичні чинники, які зумовили зародження та подальший еволюційний розвиток ідеології українського націоналізму як важливого суспільно-політичного явища в історії Української державності. Автором наголошено на актуальності тематики дослідження в контексті розбудови Української держави як правової, демократичної та європейської держави та подальшого розвитку державотворчих процесів у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. У статті зазначено, що ідеологічно український націоналізм головним чином сформувався в ХІХ столітті. Головним чинником, на думку автора, у формуванні націоналістичної ідеології на теренах України був фактор «конфлікту» в суспільно-політичній сфері між представниками різних національних, культурних середовищ. Як приклад автор наводить багаторічну політику переслідувань української мови й культури в Російській імперії, зокрема в другій половині ХІХ століття: Валуєвський циркуляр від 30 липня 1863 року й Емський указ російського імператора Олександра ІІ від 18 травня 1876 року, що були спрямовані на витіснення української мови з культурної сфери, духовної та навіть побутової сфери. У статті зазначено, що на радикалізацію ідеології українських націоналістів вплинуло також суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні й поширення антиукраїнських впливів (полонізація, асиміляція, окатоличення, дискримінація) з боку державних структур Польщі, страшні наслідки колективізації, голодоморів і масових політичних репресій щодо українців в Радянській Україні. Автор зауважує, що український націоналізм виник і розвивався в контексті європейської та світової історії, тому зазнавав зовнішнього впливу, водночас український націоналізм як суспільно-політичне явище був особливим, адже ґрунтувався не на расизмі, а на любові й повазі до української нації; український націоналізм отожднювався з патріотизмом. Що ж до методів боротьби українських націоналістів за Українську державність, то вони були зумовлені тогочасними драматичними обставинами життя та дійсності українського народу.

Ключові слова: націоналізм, український націоналізм, Організація українських націоналістів.

The article examines the socio-political factors that led to the emergence and further evolutionary development of the ideology of Ukrainian nationalism as an important socio-political phenomenon in the history of Ukrainian statehood. The author emphasizes the relevance of the research topic in the context of the development of the Ukrainian state as a legal, democratic and European, and the further development of state-building processes in the direction of European and Euro-Atlantic integration. The article notes that ideologically Ukrainian nationalism was mainly formed in the XIX century. The main factor, according to the author, in the formation of nationalist ideology in Ukraine was the factor of "conflict" in the socio-political sphere between representatives of different national and cultural backgrounds. As an example, the author cites a long policy of persecution of the Ukrainian language and culture in the Russian Empire, in particular, in the second half of the XIX century: Valuev circular of July 30, 1863 and Ems decree of Russian Emperor Alexander II of May 18, 1876, aimed at displacing the Ukrainian language from the cultural sphere, spiritual and even domestic sphere. The article notes that the radicalization of the ideology of Ukrainian nationalists was also influenced by the significant deterioration of Ukrainian-Polish relations in Western Ukraine and the spread of anti-Ukrainian influences (polonization, assimilation, catholicization, discrimination) by Polish state structures, terrible consequences of collectivization, famines and mass political Ukrainians in Soviet Ukraine. The author notes that Ukrainian nationalism arose and developed in the context of European and world history, so it was under external influence, at the same time, Ukrainian nationalism, as a socio-political phenomenon, was special because it was based not on racism but on love and respect for the Ukrainian nation; Ukrainian nationalism was identified with patriotism. As for the methods of struggle of Ukrainian nationalists for Ukrainian statehood, they were conditioned by the dramatic circumstances of the life and reality of the Ukrainian people at that time.

Key words: nationalism, Ukrainian nationalism, Organization of Ukrainian nationalists.

Одним із найскладніших періодів державотворчої історії України ХХ століття стала діяльність Організації українських націоналістів. За роки незалежності Української держави не досить уваги було приділено глибокому дослідженню державницького руху, який активно діяв понад третину століття та продовжує свою діяльність, а відповідна ідеологія якого знайшла відбиття в програмних документах багатьох сучасних політичних партій і рухів. Відсутність ґрунтовних наукових досліджень історичного періоду Визвольних змагань українського народу за незалежну Українську державу й правових оцінок цього періоду української історії є головною причиною антиукраїнських трактувань історії та спроб нав'язати суспільству суб'єктивне розуміння українського націоналізму як явища.

Значний доробок у викладенні питань суспільно-політичних чинників, що зумовили виникнення та популярність націоналістичної ідеології на початку ХХ століття, був здійснений головними ідеологами й істориками українського націоналізму й Організації українських націоналістів, зокрема Д. Донцовим, М. Сціборським, П. Полтавою (Федуном), С. Бандерою, П. Мірчуком, І. Лисяком-Рудницьким. У сучасних наукових дослідженнях до питань

суспільно-політичних факторів, що вплинули на ідеологію українського націоналізму як суспільно-політичного явища, до аналізу окремих аспектів ідеології Організації українських націоналістів звертаються у своїх працях такі зарубіжні публіцисти, як Е. Сміт і Дж. Армстронг, українські науковці О. Баган, В. В'ятрович, П. Гай-Нижник, С. Губський, В. Деревінський, Г. Касьянов, А. Кентій, В. Максимець, В. Мороз, І. Патриляк, А. Рибак, В. Третяк, В. Трофимович, В. Ухач, Л. Шипілов.

Ідеологія українського націоналізму сформувалася ще в 30–40 рр. ХХ століття. Як слушно зауважує А. Рибак, оунівці проголошували себе послідовниками «ідеалістичного» світогляду. Вони вважали націю абсолютною цінністю та водночас категорично відкидали інші цінності, що виходили за межі національних інтересів [1, с. 7–8].

Однак питання щодо формування майбутньої ідеології українського націоналізму виникали вже наприкінці ХІХ століття, тоді прихильниками націоналістичної ідеології, «народолюбцями», називали прихильників усього українського: української мови, української літератури, українського національного одягу [2, с. 75–78]. Ідеологічно український націоналізм сформувався в ХІХ столітті, й відбулося це під впливом такої європейської

духовно-інтелектуальної течії, як романтизм. У другій половині XIX століття позитивізм як філософська течія підштовхнув українських інтелектуалів до пошуку «етнографічних» аргументів на підтримку національної культури й ідеології [3].

Більшість науковців-дослідників вважають, що ідеологія Організації українських націоналістів є певним поєднанням французького інтегрального націоналізму, італійського фашизму, українського консерватизму й власне українського націоналізму. Не зважаючи на схожість деяких рис ідеології з європейськими зразками, програмні засади українських націоналістів щодо будівництва Української держави були оригінальними й відмінними від інших подібних рухів і партій в Європейських державах у багатьох принципових питаннях [1, с. 7–8].

Український націоналізм не був на той час унікальним суспільно-політичним явищем, адже головні елементи ідеології українських націоналістів на початкових етапах були частково запозичені представниками українських еліт на початку XX століття з багатьох європейських культур. Особливий вплив на розвиток саме державницької ідеології мала історія таких держав, як Франція та Німеччина, а вона формувалася на основі уявлень про народ, який нарешті дістав право носія суверенітету, ставши правонаступником занепалих монархій.

Як зауважує Г. Касьянов, ідеологічний і політичний дебют радикального українського націоналізму на зламі XIX–XX століть своєю чергою чималою мірою був реакцією на кризу позитивізму, кризу аполітичного культурництва й просвітництва, так званого українського народництва, хоча не слід забувати й те, що новоявлені українські націоналісти виховувалися саме в різноманітних гуртках українських «культурників» [3].

Безумовно, необхідно зважати й на присутність так званого «фактору конфлікту» в період формування ідеології українського націоналізму. До прикладу, можна звернути увагу на багаторічну політику переслідувань української мови й культури в Російській імперії, зокрема в другій половині XIX століття: Валувський циркуляр від 30 липня 1863 р. – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося припинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою, згідно із цим указом заборонялась публікація релігійних, навчальних та освітніх книг, однак дозволялась публікація художньої літератури; Емський указ російського імператора Олександра II від 18 травня 1876 р., спрямований на витіснення української мови з культурної сфери (церква, музика, театр, книгодрукування (заборона ввезення на територію імперії книг, що надруковані українською мовою) та обмеження її лише побутовим вжитком, заборона публічних виступів українською мовою, що призвело до тимчасової дезорганізації українського руху в Наддніпрянщині, політики, яка традиційно розцінюється як така, що мала на меті знищити й асимілювати все українське, могла сприяти поглибленню та загостренню (політизації) національно свідомої частини діячів епохи «національного відродження» [4].

Так, Г. Касьянов зауважує, що хоча й Галичина стала «Українським П'ємонтом націоналістичної ідеології», проте це сталося значною мірою завдяки зусиллям російського імперського уряду, який своїм ставленням до українства фактично сприяв оформленню політичної національної свідомості українців [3]. У Західній Україні потужним чинником прискореної еволюції українського націоналізму в ідеологічну й політичну ідеологію стала дедалі гостріша конкуренція з усіх боків із поляками. Поляки були не тільки конкурентами, а й показували приклад національної державницької самоорганізації для українців: відповідаючи на виклик поляків, українці

майже в усьому копіювали своїх противників. Як зауважує С. Таран, трагічними стали й завойовані традиції слабкої, недорозвинутої української демократії. Демократія, багатопартійність надовго скомпрометували себе несвоєчасністю впровадження, зважаючи на політичну ситуацію у світі й власне українську перехідну ситуацію – від малоросійської губернії до державності. Надто пізно прийшло усвідомлення, що «військовій силі сусідів-окупантів можна протистояти такими ж гартованими багнетами» [5, с. 108–112, 109–110].

Міжвоєнний період між двома світовими війнами безперечно був періодом домінування тоталітарних і диктаторських режимів і рухів. В Європі – в СРСР, Італії, Німеччині, Іспанії, Фінляндії, Португалії, Австрії та Литві – панували диктаторські, тоталітарні, фашистські режими, що вочевидь мали не багато спільного з демократією. Як зауважує В. Мороз, це було пов'язано зі світовою економічною кризою, яка охопила не лише Північну Америку, але й набула глобальних масштабів – як у географічному, так і в соціально-політичному вимірах. Безумовно, в цей період української історії новий радикально-націоналістичний рух викликав зацікавленість, а його антикомуністична спрямованість – симпатію народних мас, які чули про зривання більшовиків [6, с. 213–219]. Мало вплив на радикалізацію ідеології Організації українських націоналістів суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні й поширення антиукраїнських впливів (полонізації, асиміляції, окатоличення, дискримінації) з боку державних структур Польщі, страшні наслідки колективізації, голодоморів і масових політичних репресій щодо українців в Радянській Україні [7, с. 453].

Треба зауважити, що в Західній Україні, де надзвичайно великий вплив на формування нової націоналістичної свідомості мали контакти з наддніпрянцями, розпочався процес побудови чогось на зразок «громадянського суспільства», що відповідним чином позначилося на генезі українського націоналізму. Звісно, в Галичині націоналістична ідеологія мала більше можливостей для існування та розвитку в рамках громадянських інститутів, аніж на підросійській Наддніпрянщині. Водночас конкуренція з польським націоналізмом, що значно загострилася внаслідок дії соціально-економічних чинників, сприяла виникненню радикальних тенденцій, які остаточно сформувалися під час українських визвольних змагань протягом 1917–1921 рр. і після поразки новоствореної Української держави.

Український націоналізм, а як наслідок ідеологія українських націоналістів, виникли й розвивалися в контексті світової історії, хоча, безперечно, мали свої специфічні риси й особливості, які були зумовлені специфікою історичних і суспільно-політичних чинників. Український варіант націоналізму з'явився значно раніше в аграрному, економічно відсталому, підневільному суспільстві. Хоча він і зазнав зовнішніх впливів, але не запозичив теорії расизму. Так, характеризуючи український націоналізм як явище, С. Кульчицький зазначає, що, на відміну від нацизму, український націоналізм не мав ознак расизму, а його провідний елемент становила любов до нації. Український націоналізм був поняттям, адекватним патріотизмові. Екстремізм українських націоналістів стосувався не стільки ідеології, скільки методів боротьби. Він диктувався тогочасними драматичними обставинами життя та дійсності українських політичних сил [8, с. 98–101].

Висновки. Український націоналізм як політичне явище не був унікальним, а головні елементи ідеології українських націоналістів на початкових етапах були частково запозичені українськими елітами на початку XX століття з багатьох Європейських культур і практик. Однак становлення та розвиток ідеології українських націоналістів відбувалися дійсно у виняткових суспільно-політичних умовах. Серед найважливіших факторів, що

зумовили виникнення націоналістичної ідеології в українському суспільстві, можна визначити такі: переслідування української мови й культури в Російській імперії, суттєве погіршення українсько-польських відносин у Західній

Україні й поширення антиукраїнських впливів із боку державних структур Польщі, а згодом – жахливі наслідки колективізації, голодоморів і масових політичних репресій щодо українців у Радянській Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибак А. Еволюція поглядів діячів ОУН 1940–1950-х років на політичний режим майбутньої української держави. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* : збірник наукових праць. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2006. Вип. 17. С. 118–123.
2. Рог В. Концепція української державності в програмових документах ОУН. *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»* : збірник матеріалів, м. Київ, 3 лютого 2016 р. Київ – Івано-Франківськ, 2016. С. 71–83.
3. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів. *Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації* : вебсайт. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>.
4. Стерчо П. До ідеологічних основ Української Держави. *Самостійна Україна*. 1955. Ч. 10–11. С. 19–24.
5. Таран С. Державотворення Миколи Сціборського. ОУН минуле і майбутнє. Київ : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. С. 108–114.
6. Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради. *Український визвольний рух*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 10 : До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. Львів, 2007. С. 213–222.
7. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси. Київ : Наук. думка, 2005. 495 с.
8. Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року. Проблема ОУН-УПА : попередня історична довідка. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. 128 с.